

VU Research Portal

Lambert ten Kate en de steen der wijzen

Noordegraaf, J.

published in

Nieuwsbrief voor afgestudeerden van de Opleiding Nederlands van de Vrije Universiteit te Amsterdam
2004

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2004). Lambert ten Kate en de steen der wijzen. *Nieuwsbrief voor afgestudeerden van de Opleiding Nederlands van de Vrije Universiteit te Amsterdam*, 25, 48-55.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Lambert ten Kate en de steen der wijzen

Jan Noordegraaf

De pr-medewerker van onze faculteit vindt het jammer voor mij dat Amsterdammers zoals hij, wanneer ze door de Ten Katestraat fietsen, eerst altijd denken aan de roemruchte negentiende-eeuwse dominee-dichter 'Ten Kate J.J.L.', en niet aan diens achttiende-eeuwse taalkundige naamgenoot. En in de neerlandistiek heeft lang het verhaal de ronde gedaan dat Lambert ten Kate (1674-1731) de schrijver van de omvangrijke *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723), slechts een eenvoudige, nijvere onderwijzer was, die onder bescheiden levensomstandigheden zijn hobby's bedreef. Oudere alumni hebben dat vast nog wel moeten leren. Maar het beeld van die nederige huisleraar is de laatste jaren wel wat bijgesteld.

Een portret van Ten Kate

“that so the great Ten Kate may speak in English after his Death” (Le Blon)

Lambert ten Kate was niet alleen taalonderzoeker en “un Connoisseur célèbre, & fort connu pour sa magnifique Recueil de Dessesins, & de plusieurs autres belles choses, aussi-bien que pour sa profonde érudition en tout ce qui regarde l'Art”, zoals Jonathan Richardson in 1728 van hem zei. Hij publiceerde ook over kunst. Zijn *Verhandeling over het Denkebeeldige Schoon der Schilders, Beeldbouwers en Dichters* uit 1720, is eerst vertaald in het Frans en later in het Engels. De Duitse graveur en schilder Jacob Christoph Le Blon (1667-1741), die vele jaren in Amsterdam gewoond had, aan de Leliegracht, en die Ten Kate goed gekend had, tekende voor de Engelse versie; die verscheen overigens pas na het overlijden van de oorspronkelijke auteur onder de titel *The Beau Ideal, by the late Ingenious and Learned Hollander Lambert Hermanson ten Kate* in 1732. Via deze vertaling kon Ten Kate's verhandeling een rol spelen in contemporaine Engelse kunsttheoretische beschouwingen. [49]

Wie dit fraaie, maar zeldzame boekje op de Amsterdamse UB gaat bekijken (het moet speciaal door de beheerder voor je uit de kluis gehaald worden), ziet dat Le Blon aan zijn vertaling een 'preface' vooraf doet gaan, een feit dat bij mijn weten in de afgelopen 270 jaar aan alle Ten Kate-vorsers is ontgaan, op één Amerikaanse onderzoeker na, die zo vriendelijk was om me erop te wijzen. Deze 'éloge' is te aardig om er niet een paar passages uit over te nemen. Ik citeer de eerste bladzijde:

MR. LAMBERT HERMANSON TEN KATE, *the ingenious Author of this little Treatise of the BEAU IDEAL*, [...], (*who died this Year [1731]*) *was my dear Friend born at Amsterdam, and bred a Merchant; but having naturally took to Learning, and being wealthy enough, he laid aside Commerce, in order to cultivate his Studies; in which he was so laborious and successful, that he arrived to be truly an universal Scholar, the best Connoisseur and Judge of what he profess'd and undertook, that ever I found in all my Travels, and the greatest Virtuoso in the most noble Sciences and Arts: He understood well the Italian, the French, the High-Dutch, and other modern Living Languages, and learn'd the English on purpose to read Sir Isaac Newton's Works, of which he was a great Admirer; and was at the same Time expert in the Dead Languages, as in Hebrew, Arabick, Greek and Latin. He was a learned Historian, an excellent Mathematician, a Musician, an Architect and Anatomist. He executed Drawing, Painting and Sculpture in an Excellency superior to any Master I ever knew. He publish'd several Books in Low-Dutch, while I resided in Holland, particularly he revived the ancient Gothick Tongue, of which he publish'd a Book, which I hear is much admired by the Literati, and another Book, call'd, The Creator known in his Creatures, admired by all that know it. I also saw in his Hands a little Manuscript of the Beauty of Letters, according to the true harmonious Proportions, which then was not publish'd: It discover'd him to be not only an excellent Writer, but able also to give Rules to all Writers* (Le Blon 1732: [i]). [50]

Ten Kate en Isaac Newton

Lambert Ten Kate dus als welgesteld amateur-onderzoeker, een ‘virtuoso’, en bovendien een bewonderaar van de vermaarde Isaac Newton. Niet voor niets heeft VU-alumnus Reinier Salverda enkele jaren geleden Ten Kate uitgeroepen tot representant van een ‘Newtonian linguistics’. Ten Kate is een methodisch bewuste geest, die zijn werk een grondige empirische basis geeft en op grond daarvan interessante taalkundige observaties doet. Dat Ten Kates oudere vriend, de taalkundige Adriaen Verwer (ca. 1655-1717), een van de heel vroege Amsterdamse lezers van Newtons *Principia Mathematica* is geweest — “Ik besteed elk resterend uur aan het boek van Newton [...] en met de dag sta ik meer en meer versteld van de bewonderenswaardige geest van die man”, schrijft hij in 1703 —, dat feit is eerlijk gezegd lange tijd aan de aandacht van de neerlandici ontsnapt.

Hopelijk worden zowel Verwer als Ten Kate adequaat meegenomen in het enige tijd terug gestarte project van het Constantijn Huygens Instituut, ‘Newtonianisme in de Republiek’. Doel van dit onderzoek is volgens de projectomschrijving die je op het web kunt vinden, “om de invloed van Newton in de Republiek in de achttiende eeuw te analyseren, met name op de niet-natuurwetenschappelijke delen van het intellectuele leven. Daartoe worden uiteenlopende bronnen bestudeerd: bijvoorbeeld handboeken, oraties, prijsvragen, periodieken en poëzie. Wie beriep zich op Newton, en waarom? Waar is de welhaast bovenmenselijke verering voor de Engelse geleerde op gebaseerd? Hoe werd zijn gedachtegoed gerecipieerd en geïnterpreteerd in het eclectische intellectuele klimaat van de Republiek?” Dat ook Nederlandse linguïsten ‘newtoniaan’ konden zijn, daaraan hadden de bedenkers van het project in eerste instantie niet gedacht. Een e-mail vermag echter veel tegenwoordig.

In de spagaat

De moderne wetenschap is niet goed voorstelbaar meer zonder de ‘revolutie’ die tot stand is gebracht door de gedreven onderzoeker die de beroemde Lucasian professor aan Trinity College nu eenmaal was. “By Newton’s thirties his hair was already grey, falling to his shoulders and usually uncombed. He was thin and equine, with a strong nose and gibbous eyes. He stayed in his chamber for days at a time, careless of meals, [51] working by candlelight. He was scarcely less isolated when he dined in the hall” (Gleick 2003: 101). Je ziet het voor je. Maar wat voor beeld we ook hebben van Newton als modern onderzoeker, ook hij wandelde nog in het avondrood der magiërs. Isaac Newton bedreef onvermoeibaar

de alchemie, bestudeerde de afmetingen van de tempel van Salomo en worstelde met de tekst van de Apocalyps — “he belonged to the pre-Newtonian world”, zegt Gleick niet zonder grond.

Mijn Winkler Prins encyclopedie zegt van Ten Kate: “hij was de taalwetenschap van zijn tijd ver vooruit”. Maar schud je de oude veren zomaar af? Een Zeeuws contemporain geleerdenduo presenteerde nog in 1722 de etymologische vondst dat het woord ‘Walcheren’ via ‘Walachra’ uit ‘Waey-laegre’ was ontstaan: waai-laagte, de harde wind over de vlakte (Van der Woud 1998: 105). Zulke afleidingen kun je ook verwachten in het mythische, door François HaverSchmidt en Eelco Verwijs gecomponeerde *Oera Linda Bok* uit de negentiende eeuw, waar het woord ‘Himalaya’ in verband wordt gebracht met bergen die ‘de hemel aaien’.

Maar of de newtoniaanse Ten Kate nu wel losgekomen was van dergelijke speculaties? Misschien niet. Laat ik een voorbeeld geven. De Amerikaanse germanist Schwink wijst op het - overigens sporadisch - voorkomen bij Ten Kate van etymologieën à la Goropius Becanus. De naam ‘Galaten’ bijvoorbeeld heeft wel wat weg van het Gothische *lathon/ Galathon*, ‘nooden’, ‘invitare’ (denk aan het Duitse ‘ein-laden’). Daarom vindt Ten Kate dat er een verband mag worden aangenomen: “dus beteekende dan *Galatai* of *Galathai* de Genoodigde” (Ten Kate 1723 I, 28). En elders brengt hij de naam van het volk der Scythen in verband met het feit dat zij zo vermaard waren om het gebruik van hun ‘schiet-geweër’ (1723 II, 363).

Maar dergelijke etymologieën laat ik nu even buiten beschouwing. Het gaat me om het doel van de etymologie op zich. Ten Kate schrijft namelijk in deel twee van de *Aenleiding* voor de etymologie meer mogelijkheden te zien als het onderzoek meer “gerigt” zou zijn:

aengezien ze dan niet alleen *den waren grond en aerd der dingen*, beneffens het sprekende merkteeken, dat de eene zaak van de andere onderscheid (waer op de eerste Naemgevers, om haere woorden verstaenbaer te maken en te doen gelden, naeukeurig hebben moeten agt geven) ons klaerlijk kan vertoonen; maer ook onder ’t naesporen van de *Wijsheid en* [52] *Natuerkennis onzer Voorvaderen*, ons met die, als of ze herleefden, doet verkeerren (1723 II: 3; cursivering toegevoegd).

Het etymologisch onderzoek kan ons leiden tot “de wijsheid en natuerkennis onzer Voorvaderen”, zegt Ten Kate dus. Een enigszins opmerkelijke passage. Het valt in verband met “de eerste Naemgevers” op dat de vrome godgeleerde die Ten Kate was, hier niet speculeert over de uit Genesis 2: 19-20 bekende episode van de naamgeving der dieren door Adam. Volgens sommige schriftgeleerde beschouwers namelijk had Adam de dieren niet zo maar een naam gegeven: hun namen waren meteen juist, adequaat aan de genoemde werkelijkheid. Uit het bijbelverhaal had men opgemaakt, dat Adam in de taal de *essentie* der dingen had vastgelegd: in hun naam “kende” hij de schepselen. Voor bijvoorbeeld de filoloog en advocaat Jan van Vliet (1622-1666), alias Janus Vlitius, “a word had to incorporate some sort of divine reflection of what it signified”; voor hem waren woorden in elk geval geen willekeurige tekens (Dekker 1997: 284). In zijn *’t Vader ons in XX oude Duytse en Noordsche taelen met d’uytleggingen* (1664) concludeerde Van Vliet dan ook: “God selver heeft in het Paradijs alle dieren voor Adam gestelt, op dat hij die *elcke nae sijn aerd*, benaemen soude, en soo hij die noemde was hun naem, dat is nae ijdere eigenschap en aerd. God selver heeft mede aen Abram, Sara, en anderen hun naemen gegeven volgens hun doen, ampten en plichten” (cf. Dekker 1997: 284; cursivering toegevoegd). In de historiografische literatuur noemt men dit het idee van de ‘Adamische taal’.

Ten Kate kende het boek van Van Vliet, getuige 1723 I: 56. Maar om het verhaal van de naamgeving van de dieren door Adam, daar loopt hij zelf met een grote boog omheen. Had onze gelovige doopsgezinde taalkundige geen zin in onplezierige discussies met de heetgebakerde godgeleerden van zijn tijd?

Ten Kate en Simon Stevin

Een van degenen die in eerder eeuwen gereflecteerd hebben over de kwaliteiten van taal in het algemeen en die van het Nederlands in het bijzonder, is Simon Stevin (1548-1620) geweest, de versatieve zeventiende-eeuwse ingenieur en dienaar van prins Maurits. Denk maar aan zijn *Uytspraeck vande Weerdicheyt der Dutysche Tael* uit 1586. Bij taal-[53]kundigen is Stevin ook bekend omdat hij in een opvallend, door modernere beschouwers vaak bekritiseerd geschrift, 'Vande vernieuwing des Wysentyts', dat is opgenomen in zijn *Wisconstighe Ghedachtenissen* (1605-1608), ons een 'Wysentyt' schetst: "Wysentyt noemen wy die, waer in by de menschen een seltsaem wetenschap gehweest heeft, t'welck wy do er seker teyckens ghewisselick mercken, doch sonder te weten by wie, waer of wanneer". Het is een periode in de geschiedenis geweest waarvan geen schriftelijke overlevering bestaat. Stevin schetst een beeld van een mensheid die toentertijd, in de woorden van Dijksterhuis, "alle inzichten en vaardigheden bezat, die we tegenwoordig moeizaam weer trachten te verwerven" (Damsteegt 1982: 30). En in die mythische 'Wysentyt' bond de taal de natuur der dingen en de kennis der dingen nog hecht aan elkaar, zo kun je die situatie typeren (Peeters 1990: 27 evv.). Dat Ten Kate het betoog van Stevin gelezen heeft, lijkt me aannemelijk. In de *Aenleiding*, deel twee, op bladzijde 688, staat een expliciete verwijzing naar Stevens *Eertklootschrift*, dat is afgedrukt in het eerste deel van de "*Wiskonstige werken*", zoals Ten Kate noteert.

Het is niet onmogelijk om die gouden tijd weer te doen herleven, zo betoogt Stevin in zijn verhaal over die Wysentyt. "Anghesien het seker is de mensch tot eenighe tijt soo seltsame groote wetenschap ghehadt te hebben [...], en dat mijns wetens nerghens an en blijktt sijn verstant een haer vermindert te wesen, so gevet met rede vermoen, meughelick te sijn dat hy daer an weerom soude connen gheraken, by aldien hyder sulck middel als voormael toe gebruycke" (Stevin 1961: 607).

Blijkens zijn opmerkingen over het doel van de etymologie zag Lambert ten Kate in taalkundige naspeuringen uiteindelijk een mogelijkheid om *den waren grond en aerd der dingen* te leren kennen en de verloren *Wijsheid en Natuerkennis onzer Voorvaderen* terug te vinden, waarover in andere tijden vrijelijk beschikt kon worden — het is alles mogelijk een reminiscentie aan ideeën van Stevin. Etymologie als sleutel tot ware kennis, als steen der wijzen, we hebben het vaker gehoord. Maar wie schrijft er eens een mooie scriptie over? [54]

Literatuur

Damsteegt, B.C.

- 1982 “Simon Stevin: taalspiegeling en taaldaad”. *Tussen intuïtie en weten. Zes grote denkers op het raakvlak tussen exacte en geesteswetenschappen* door Max Wilders e.a. Muiderberg: Coutinho, 27-46.

Dekker, Kees

- 1997 *‘The Light under the Bushel’. Old Germanic Studies in the Low Countries and the Motivation and Methods of Jan van Vliet (1622-1666)*. Dissertatie Universiteit Leiden.
- 2002 “Lambert ten Kate Hermansz. en Franciscus Junius: ‘Spoorzoekers in dit groote Woordenwoud’. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 21, 143-167.

Gleick, James

- 2003 *Isaac Newton*. London & New York: Fourth Estate.

ten Kate, Lambert

- 1710 *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Amsterdam: Jan Rieuwertsz. (Herdr. 2002; tweede, herziene en uitgebreide uitgave met een inleiding door Igor van de Bilt & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen).
- 1723 *Aenleiding tot de kennisse van het verbevene deel der Nederduitsche sprake*. Twee delen. Amsterdam: Rudolph & Gerard Wetstein. (Herdr. 2001, met een inleiding door Jan Noordegraaf & Marijke van der Wal. Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland.).

Le Blon, Jacob Christoph

- 1732 “The translator’s preface”. *The Beau Ideal, by the late ingenious and learned Hollander Lambert Hermanson ten Kate, Translated from the original French by James Christopher le Blon, author of the Coloritto*, [i]-iv. London: printed by James Bettenham, and sold by J. Clarke, A. Miller, and J. Jackson. (Herdrukt als bijlage in Lambert ten Kate, *Gemeenschap tussen de Gottische Spraeke en de Nederduytsche* (1710). Tweede, herziene en uitgebreide uitgave. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus-Publikationen, 2002).

Noordegraaf, Jan

- 2001 “Historical linguistics in the Low Countries: Lambert ten Kate”. *History of the Language Sciences. An International Handbook on the Evolution of the Study of Languages from the Beginnings to the Present* ed. by E.F.K. Koerner, Sylvain Auroux, Hans-Josef Niederehe & Kees Versteegh (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, 18), vol. II, 1115-1124. Berlin: Walter de Gruyter.
- 2003a “‘Let Us Now Praise Famous Men’. Underlying conceptions in the works of Lambert ten Kate”. *Später Mittag. Vermischte Anmerkungen zur Metahistoriographie. Festgabe für Peter Schmitter zum 60. Geburtstag*. Hrsg. v. Klaus Dutz. Münster: Nodus Publikationen, 175-190.
- 2003b “Kate, Lambert ten (1674-1731)”. *The Dictionary of seventeenth and eighteenth-century Dutch philosophers*. Ed. by Wiep van Bunge a.o. Vol. 2. Bristol: Thoemmes Press 2003, 553-556.

Peeters, Leopold

- 1990 *Taalopbouw als renaissance-ideaal. Studies over taalopvattingen en taalpraktijk in de zestiende en zeventiende eeuw*. Onder redactie van G.R.W. Dibbets, J. Noordegraaf & M.J. van der Wal. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Salverda, Reinier

- 2001   “Newtonian Linguistics. The Contribution of Lambert ten Kate (1674-1731) to the Study of Language”. ‘*Proper Words in Proper Places.*’ *Studies in Lexicology and Lexicography in honour of William Jervis Jones* ed. by Maire C. Davies, John Flood & David N. Yeandle, 115-132. Stuttgart: Hans-Dieter Heinz Akademischer Verlag.

Schwinck, Frederick W.

- 1986   *Lambert ten Kate: sources and context.* Unpubl. MA thesis, University of Texas at Austin.

Stevin, Simon

- 1961   “De wysentyt”. *The principal works of Simon Stevin*. Vol. III, 591-623. Amsterdam: Swets & Zeitlinger . [55]

Tollius, Herman

1812.   “Over Lambert ten Kate Hermansz. den voortreffelijken hoofd-grondlegger der Nederduitsche letterkunst”. *Museum, of verzameling van stukken ter bevordering van fraaije kunsten en wetenschappen*. Ed. by Matthijs Siegenbeek. Eerste deel. Haarlem: Loosjes, 1-37.

Vermij, Rienk

- 2003   “The formation of the Newtonian philosophy: the case of the Amsterdam mathematical amateurs”. *British Journal for the History of Science* 36, 183-200.

Woud, Auke van der

- 1998   *De Bataafse hut. Denken over het oudste Nederland (1750-1850).* Amsterdam & Antwerpen: Contact.